

Katedral och gemenskap.

Svenska Missionskyrkans självförståelse

RUNAR ELDEBO

I en norsk studie från 1993 beskrivs människors olika attityder till den kristna församlingen i dag.¹ Sammanfattningen är att församlingen uppträder antingen som *katedral* eller som *gemenskap*.² Kännetecknande för katedralen är de ståtliga byggnaderna och de högtidliga formerna medan gemenskapen uttrycker enkelhet och vardaglighet i både rum och gudstjänst. Katedralen fokuserar det institutionella draget och de professionella företädarna där gemenskapen bärs av folklighet och allas gemensamma ansvar och bidrag. Det kan vara många olika motiv bakom katedralhållningen, skriver denna studie, en personlig känsla av att inte vara »innanför», behovet av stillhet och tid för egna tankar eller en mer estetisk hållning till församlingen med tonvikt på kyrkorummet och de musikaliska kvaliteterna. Författarna beskriver också att det moderna samhällets »tröskelproblematik» kan spela in i olika församlingars profilering. Det gäller för katedralen att förena en naturlig, inte påträngande och inkluderande hållning med de faktorer i kyrkorum och musikalitet som kan stå till buds.³

Jag skulle vilja generalisera katedralens och gemenskapens kännetecken på följande sätt:

Katedralen

Öppen kyrka
Folkkyrka
Medveten ledning
Institution
Medborgarskap
Succession
Hierarkisk
Episkopal

Gemenskapen

Fri kyrka
Bekännarekyrka
Medvetna människor
Folkrörelse
Lärjungaskap
Uppenbarelse
Anarkistisk
Kongregationalistisk/
Independentistisk

Extern finansiering	Egen finansiering
Sakrament	Gemenskap
Myndighet	Sekt
Rättfärdiggörelse	Helgelse
Synden existentiell	Synderna möjliga att identifiera
Människan skapad	Människan fallen
Barndop	Troendedop
Borgare	Pilgrim
Garantin i kulturen/samhället	Garantin i gruppen

Det är möjligen också klargörande att karaktärisera den kristendoms-tolkning som katedralen företräder som extensiv.

Extensiv tro i bemärkelsen en kristendomstolkning som vill omfatta så många som möjligt eller alla medborgare i ett land och som finns i vanor innan personliga beslut, i traditioner innan individuella ställningstaganden, i seder innan intellektuell och muntlig övertygelse. Den fungerar inte sällan i samarbete med den politiska makten och i svensk tradition i överensstäm-melse med territorialförsamlingens ideologi. Enligt detta sätt att se räknas historiskt alla svenskar in i Svenska kyrkans församling oavsett om och hur man trodde och oavsett hur man förhöll sig till kyrkans gudstjänstliv och sakrament. Denna kristendomstolknings öppenhet kan egentligen bara ifrågasättas av en annorlunda hållning till denna oinskränkta öppenhet.

Gemenskapens kristendomstolkning skulle enligt en liknande generalise-ring kunna karaktäriseras som *intensiv*. Den intensiva tron är otillfreds-ställd med en till intet förpliktande tro. Här betonas på ett eller annat sätt individens självinsats.⁴

Svenska Missionskyrkan

Genom att Svenska Missionskyrkan härstammar ur Svenska kyrkan och den inhemska nyevangeliska väckelsen, och inte från internationellt inflyt-tade väckelser som exempelvis Svenska Baptistsamfundet, rymmer denna kyrka en spänning mellan katedral och gemenskap som gör att Mission-skyrkan inte står bakom den nya handbok som fyra trossamfund tillsam-mans ger ut år 2005.⁵

Svenska Missionskyrkan bildades år 1878 under namnet Svenska Mis-

sionsförbundet. Namnbytet skedde först år 2003. Bildandet skedde i ett samhälle av förändring. Mitten av 1800-talet kännetecknades av stor rörlighet. Den industriella revolutionen hör hemma här. Urbaniseringen tar fart. Emigrationen är människors svar på uteblivna arbetstillfällen, svält och bristande utrymme för sin kristna tro. Folkskolestadgan antogs år 1842. Konventikelplakatet upphävdes år 1856. Dissenterlagen från år 1860 gav människor rätt att utträda ur Svenska kyrkan och övergå till annat trossamfund. Alla dessa samhällsförändringar utgör en nödvändig bakgrund till Svenska Missionsförbundets bildande.

Evangeliska Fosterlandsstiftelsen hade sprungit ur den nyevangeliska väckelsen som intensifierade den extensiva kristendom som fanns inom Svenska kyrkan. Man ville samla frivilliga krafter och vara en gemensam föreningspunkt. Man ville lämna sitt bidrag till att Kristi rike skulle växa bland Kristi bekännare.⁶ Man tänkte sig en yttre, synlig kyrka, inom vilken den sanna, osynliga kyrkan existerade. De väckta människorna skulle alltså leva i solidaritet med den stora oväckta kyrkan. Paul Petter Waldenström och Erik Jakob Ekman, båda präster inom Svenska kyrkan, argumenterade annorlunda. Enligt deras sätt att se borde de väckta kristna göra sin gemenskap, sin tro och sitt liv synligt. Efter många och långa debatter och predikantmöten klövs Evangeliska Fosterlandsstiftelsen och Svenska Missionsförbundet bildades den 2 augusti 1878.

Paul Petter Waldenström, som blev Svenska Missionsförbundets förste ordförande, förnekade bestämt att Missionsförbundet var en kyrka och kallade det ett förbund.⁷ Axel Andersson, en senare ledare inom Svenska Missionsförbundet, ansåg sig inte leda ett kyrkosamfund utan en förening av fria kristna församlingar.⁸ Väckelsens församlingssyn tonade ner värdet av den yttre kyrkliga organisationen, sakramenten/nådemedlen, kyrkans rit och sedvänjor som garantier för människans välfärd.⁹ I stadgarna från åren 1879–1964 står det:

Svenska Missionsförbundets ändamål är att förena kristna församlingar och missionsföreningar i landet till gemensam verksamhet för såväl inre som yttre mission.¹⁰

Samtidigt är det viktigt att konstatera att det redan från början fanns en spänning i sammanhanget. Om Waldenström såg Svenska Missionsförbun-

det som en del av Svenska kyrkan var Ekman, som blev den förste missionsföreståndaren, mer negativt inställd till Svenska kyrkan.¹¹ Svenska Missionsförbundets högsta medlemssiffra var år 1926: 115.500 personer.¹² Under 1930-talet uppstod en ytterligare spänning i Svenska Missionsförbundet där de mer pingstbetonade församlingarna ifrågasatte utvecklingen inom trossamfundet. Detta ledde till att några församlingar lämnade för att övergå till Pingströrelsen. Riksevangelist Alex Olovson lämnade som ett exempel år 1932 sin tjänst i samfundet.¹³ Debatten om Svenska Missionsförbundets självförståelse har fortsatt genom åren, särskilt intensivt under 1950-talet då frågan gällde om Svenska Missionsförbundet skulle förbli väckelserörelse eller kalla sig kyrka i termer av familjekyrka.¹⁴

Liv och frihet har varit honnörsord inom Svenska Missionsförbundet.¹⁵ Det betyder att det personliga trosengagemanget har satts i första hand. Engagemanget har gällt Jesus Kristus och bekännelsen till honom, och som enda rättesnöre för denna har Bibeln gällt. Den frihet som samfundet ville slå vakt om redan från början handlade om den enskildes rätt att under Andens ledning söka klarhet i läro- och tolkningsfrågor. Detta betydde i sin tur en öppenhet när det gällde tidigare församlingsskiljande frågor som bibelsyn och dopform. I Svenska Missionsförbundet samlades de väckelsens människor som hade råd med en övervägande öppenhet.

En karaktäristik av den tro som här finns innehåller en kärleksfull gudsbild. Gud är framför allt fadern som längtar efter den förlorade sonen. Gud förknippas med kärlek, omsorg, nåd och närhet. Frälsningsvisshet betonas som en visshet om att vara Guds älskade barn. Man är glad i sitt liv och trygg i sin tro.

Kännetecknade för det tidiga Missionsförbundet var missionshus byggda som en skolsal med predikstolen som en viktig markör för betydelsen av predikan som ett Guds tilltal. Ett annat kännetecken var de så kallade seriemötena eller kampanjerna, dvs. gudstjänster ofta på kvällstid, ofta som tältmöten under en eller ett par veckor, gärna i augusti. Då koncentrerade man utbudet till de ännu inte kristna deltagarna, som bjöds in till frälsning och en ny gemenskap i den kristna församlingen. Medlen var en rättfram och tydlig förkunnelse, en varm och inbjudande atmosfär och en folklighet, en berättarkonst utan jämförelse och sånger som öppnade människors försvar mot Gud.

Missionsföreståndare Janne Nyrén skriver år 1933:

Ett väckelsemöte skulle kungöras kraftigt och förhoppningsfullt. Tron på seger borde förnimmas redan i mötets publicering i tidningarna och från predikstolen. Det drog publiken och satte den i den rätta stämningen. Församlingens medlemmar och vänner arbetade flitigt med att utdela inbjudningskort och mana utomstående att komma med. Envar ville gärna om möjligt ha någon med, som ej brukade besöka andliga sammankomster. Denne blev alltid föremål för särskild, personlig förbön och samtal. Det förberedande arbetet var av den största betydelse, icke blott för att mötena skulle kunna hållas för överfullt hus, utan även för att hela menigheten skulle vara inställd på det, som man önskade och väntade skulle ske.¹⁶

I denna beskrivning finns det offentliga ärendet i den kraftiga kungörelsen. Här finns också optimismen å människornas vägnar och man är samlad i ett tydligt och positivt ärende. Janne Nyrén betonar stämningen, atmosfären som en betydelsefull faktor för väckelsemötet. Det är också att lägga märke till hur marknadsföringen, inbjudan, äger ett personligt drag och sker med inbjudningskort människor och vänner emellan. Det är också intressant att se hur medlemmarnas ansvar finns med, så att var och en som redan är med i församlingen gärna vill ha någon med sig till dessa sammankomster, det vi i dag brukar kalla vänskapsevangelisation.

Missionsföreståndaren fortsätter:

Den första anblicken av ett sådant möte var ock inspirerande och upplyftande. Och när sången tog vid, brusade den med kraft och hänförelse. Bönen var gemensam och innerligt vädjande till Gud om välsignelse, predikan enkel och riktad direkt till själarna. Stundens evighetsvärde ställdes i den starkaste belysning, och de ofrälsta manades med gripande allvar att lämna sig åt Gud. Den heliga elden brann i allas sinnen. De fromma bådo hörbart än här än där i lokalen, och de oomvända kände sig bestrålade av evighetens klara ljus. De vaknande själarna kämpade en hård strid i sitt inre för och emot. Att det avgörande steget en gång måste tagas, det var det enda nödvändiga. Men om det skulle tagas »i dag» eller om man skulle uppskjuta det till lägligare tid, det var den stora frågan och den sista maskan. Varmed fienden sökte hålla sitt offer kvar. I timmar kunde en sådan

kamp fortgå. Man vågade icke gå sin väg, man ville det icke heller, och man kunde ej besluta sig. Man satt bara kvar, kämpade och stred i sitt inre. Mänskliga krafter arbetade, man stod i valet mellan liv och död, mellan salighet och förtappelse. Den kristendoms-kunskap, man fått från barndomen, stod med en gång levande och verklighets-mättad för ens inre syn.¹⁷

Här målas interiören upp med betoning på sångens kraft. Den musikaliska betydelsen för ett väckelsemöte kan inte överskattas då frälsningsärendet sjöngs in i åhörarna. Bönen är den andra faktorn som missionsföreståndaren nämner. Bön som vädjan inför Gud och som ett gemensamt projekt. Predikan karaktäriseras som enkel och riktad med ett tydligt ärende. Det som sedan följer är missionsföreståndarens försök till betraktelse av mentaliteten i mötet. Evighetsvärdet ställs i belysning. Ett gripande allvar råder över samlingen, en seriositet som tar sig uttryck i allas påtagliga engagemang. Janne Nyrén stannar sedan länge i sin betraktelse av kampen för människornas frälsning. Samtidigt finns en generositet i atmosfären, det är varje människa som har sin väg att gå och det finns därmed inget medvetet tvång och ingen avsiktlig manipulation. Till sist den intensiva kristendoms-tolkningens koppling till den extensiva: det är tidigare vunnen kristendoms-kunskap som i väckelsemötet levandegörs och blir verklighetsmättad.

Jag skulle fortsättningsvis vilja göra några nedslag i Svenska Missionsförbundets ecklesiologiska och liturgiska utveckling utifrån de kyrkohandböcker som utgivits, samtalen med Svenska kyrkan och utbildningen av pastorer.

Min hypotes är att Svenska Missionskyrkan söker sin självförståelse i en konstruktiv spänning mellan katedral och gemenskap.

Till församlingens tjänst

I dåvarande Svenska Missionsförbundet väcktes tidigt behov av råd och anvisningar för förrättningar och gudstjänster i församlingen.¹⁸ Redan år 1893 utarbetades de första ordningarna av distriktsföreståndarna.¹⁹ I den på Svenska Missionsförbundets förlag utkommande missionshandboken fanns sådana råd och anvisningar.²⁰ Under 1910-talet tillsattes en »ritualkommitté» som under pågående debatt om bibelsyn och bekännelse lade ett förslag år 1927 som efter behandling utkom som *Handledning till den*

kristna församlingens tjänst år 1928.²¹ I denna handledning finns råd och anvisningar för dop, bibelskolans avslutning, medlemmars intagning i församlingen, nattvardsgång, bröllop, då borgerlig vigsel ingås, och begravning. Det finns inga råd och anvisningar för huvudgudstjänst eller väckelsemöte. Det är också att notera att bibelord och bibelhänvisningar utgör en stor del av handledningens material och att företalet tydligt föreskriver att »var och en må i särskilt fall utvälja, vad som han anser lämpligt».²² Denna generösa formulering återkommer också när det gäller bruket av *Apostoliska trosbekännelsen*, den kan användas »efter fritt val vid förrättningar, vars beskaffenhet göra det lämpligt».²³

År 1947 kommer den första egentliga handboken i Svenska Missionsförbundet.²⁴ Den inleds med ord om att varje församling har haft »frihet att själv gestalta sitt gudstjänstliv och att skapa ordningar för de olika kristna akterna».²⁵ Samtidigt betonas behovet av värdighet. Också här är det övervägande bibelord som utgör råd och vägledning för dem som fått uppdraget att vara församlingens herdar och lärare. Det finns inte heller här några råd och anvisningar för huvudgudstjänsten men möjliga bibelord som ingångsord å allmänna söndagar och särskilda sön- och helgdagar samt avslutningsord.²⁶ Det finns också råd och anvisningar för välsignelse av barn, två alternativ till *Herrens heliga nattvard*, som formuleringen nu lyder, två alternativ till vigsel, andakt i sorgehuset, gravsättning, pastors installation, lokalförsamlings ordnande, grundstensläggning och invigning av kyrkor och missionshus. Det är också att anmärka att *Vår Herres Jesu Kristi lidande* finns med liksom kyrkoårets predikotexter och några vägledande anmärkningar från trossamfundet. Också här ges möjlighet att låta den anbefallda trosbekännelsen utgå vid nattvardefirande.²⁷

År 1963 kommer nästa handbok präglad av trossamfundets ordinationsutredning och konstitutionsarbete.²⁸ Här finns för första gången en ordning för allmän gudstjänst. Här finns också en intressant notis kring trosbekännelsen vid nattvardefirande. Det är fortfarande möjligt att låta trosbekännelsen utgå men handboken fastslår:

Uteslutes Trosbekännelsen bör lämpligen Fader vår bedjas gemensamt. Föreståndaren inbjuder härtill med orden: Låt oss nu alla bedja så, som vår Herre Jesus Kristus själv har lärt oss. Efter Fader vår må en kort stunds tystnad kunna följa för stilla bön.²⁹

Handboken år 1983 föranleddes av NT 81 men också av fortsatt liturgisk medvetenhet och utveckling inom Svenska Missionsförbundet. Denna handbok utgavs tillsammans med Svenska Alliansmissionen och kom senare också att antas av Svenska Frälsningsarmén som sin handbok.³⁰

Det är också att lägga märke till att alla dessa handledningar och handböcker i Svenska Missionsförbundet varit anmälda i Missionsstyrelsen men inte formellt fastställt av densamma. Den nya *Kyrkohandbok för Missionsskyrkan – till församlingens tjänst* från år 2003 är fastställd av Kyrkostyrelsen och rekommenderas för bruk från första söndagen i advent år 2003.³¹

En viktig skillnad kan noteras mellan 1963 års handbok och senare. I den förre ställs följande frågor vid medlemsupptagning:

1. Tror du på Gud, vår Fader, på hans Son, Jesus Kristus, vår Frälsare, och på den Helige Ande, de trognas hjälpare och ledsagare?

Svar.

2. Vill du leva det fördolda livet med Kristus i Gud och för den skull i gemenskap med Kristi församling mottaga Guds nåd, så att du växer till andlig mognad och till Kristi fullhet?

Svar.

3. Vill du genom den nåd Gud giver föra en sådan vandel, som är värdig Kristi evangelium och på allt sätt söka främja det verk Kristus vill utföra genom sin församling?

Svar.

Då dessa frågor besvarats jakande, ställes församlingen inför frågan:

Vill då församlingen i Jesu Kristi namn upptaga dessa trossyskon (denne broder, denna syster) i sin gemenskap?

Svar.³²

I senare handböcker är de tre frågorna reducerade till en som i den nya kyrkohandboken lyder:

Du/ni har döpts som barn i.../döpts på grund av egen bekännelse i.../har döpts idag/kommit till tro/och genom Jesus Kristus fått livsgemenskap med Gud. Du/ni vill höra till hans församling. Vill du/ni i församlingen bekräfta din/er tro på Jesus Kristus?

Svar.

eller

Vi gläder oss över att du finns i vår gemenskap. Församlingen vill be för dig/er att du/ni tillsammans med oss alla i församlingen ska växa till i tro, hopp och kärlek.

Därefter följer en fråga till församlingen:

Vill församlingen omsluta NN i gemenskap och kärlek för att tillsammans med henne/honom/dem förnyas och växa i tro, hopp och kärlek?

Svar.³³

Till välkommandet av nya medlemmar hör också *Apostoliska trosbekännelsen* som föregår eller kommer efter frågan eller meddelandet om ny medlem.

En jämförelse med Svenska Missionskyrkans systerkyrka i USA ger några intressanta iakttagelser. I *The Covenant Book of Worship* inleds all text med *The Apostolic Creed* och bönen *Our Father*. I medlemsupptagningen som kallas *Reception of New Members* sker följande:

We thank God for you! Through our Lord Jesus Christ has made you part of his universal Church and has led you to unite with this congregation.

I now call on you to affirm your faith in the presence of God and your brothers and sisters.

Do you confess Jesus Christ as your Saviour and promise to follow him as Lord?

The candidates will respond:

I do.

You have made public confession of your faith and have been baptized. Do you accept the Holy Scriptures, the Old and New Testaments, as the Word of God and the only perfect rule for faith, doctrine and conduct?

The candidates will respond:

I do.

Do you intend to live among God's faithful people, to hear his Word and share in his Supper, to proclaim the good news of God in Christ through word and deed, and to strive for justice and peace in all the earth?

The candidates will respond:

I do.

Do you also promise to support the ministries of this church, including the conference and denomination to which we belong?

The candidates will respond:

I do.³⁴

I Svenska Missionskyrkans nya *Kyrkohandbok* beskrivs gudstjänsten som församlingens centrum.³⁵ Jag ser här en tyngdpunktsförskjutning när jag jämför med tidigare skrivningar. Jag ser också en annan möjlig utvecklingslinje när jag jämför amerikansk utveckling med svensk.

Svenska Missionsförbundet uppfattades tidigare som en tydlig bekännarekyrka. Missionsföreståndare Gösta Nicklasson skriver:

Svenska Missionsförbundets mest karaktäristiska drag är dess syn på församlingen och dess väsen.

Församlingen är en skapelse av Gud och inte ett verk av människor. Gud erbjuder i Kristus Jesus var och en sin nåd till frälsning. Därigenom blir människan ställd inför ett val: att förkasta eller mottaga denna nåd. Den som är villig att tillägna sig den erbjudna nåden införlivas med Kristus, blir en gren i det sanna vinträdet, för att använda bilden i Joh. 15. Denna gemenskap innebär också gemenskap med alla dem som hör Kristus till.³⁶

Nicklasson tydliggör tanken att Kristus enligt Bibeln bygger sin församling genom att pånyttföda människor och införliva dem i sin gemenskap. Nicklasson fortsätter:

Missionsförbundet intar här en särställning bland trossamfunden. Det gör inte anspråk på läromässig fullkomlighet, enhetlighet. Församlingen tillskriver inte medlemmarna en uniformerad trosuppfattning utan frågar efter deras övertygelse och gör därmed allvar av Paulus' ord om att vår kunskap är ett styckverk. Församlingens port står öppen för alla som bekänner sig till Kristus, för särlingar, skrupulösa, gemenskapsskygga, oppositionella, för de strängt upptagna som sällan kan vara med på sammankomsterna, för dem vilkas tro är som en flämtande låga eller som ett klart skinande ljus, för dem vilkas tro på Kristus har kommit till plötsligt och dramatiskt eller stilla och långsamt som när en ny dag gryr.³⁷

Det är tankar som dessa som gjort att man ibland karakteriserat Svenska Missionsförbundet som *odogmatiskt*; där den egna erfarenhetens och insiktens prioritet går före lärobyggnader, *osakramental*; där det personliga, direkta gudsmötet varit det avgörande, *oliturgiskt*; där gudstjänstlivets avgörande underström präglats av en folklig spontanitet och *okyrkligt*; där detta trossamfunds gåva varit kyrkokritik snarare än kyrkobyggande.³⁸

Under senare decennier har en avgörande utveckling skett. Församlings-syn, kyrkorum, dop, nattvard och ämbete har bearbetats på ett sätt som av somliga tolkats som att ett paradigmskifte har ägt rum.³⁹ En liturgihistorisk undersökning gjordes mitt under denna förändring, speciellt av nattvards-gudstjänsten där det t.ex. konstaterades att gemensam kalk och ett gående mottagande av nattvardsgåvorna ersatte det tidigare utdelandet i varannan bänk.⁴⁰ Detta är den andra undersökningen någonsin av Svenska Missionsförbundets gudstjänstliv.⁴¹ Kanske kan man säga att de senare decenniernas utveckling i Svenska Missionskyrkan har burits av önskan att förstå sin egen plats i Sverige och sitt eget anspråk på att vara kyrka.⁴² Gudstjänsten har i denna utveckling kommit att spela en speciell ecklesiologisk roll, som det skeende i vilket kyrkan blir till i världen.⁴³ Jag tolkar det också som att gudstjänsten som församlingslivets centrum tenderar att få rollen som den händelse som konstituerar vad det är att vara kyrka.⁴⁴ Gudstjänsten har, i denna utveckling inom Svenska Missionskyrkan, blivit möjlig att se som den grundläggande manifestationen av kyrkan.⁴⁵

Det är många som bidragit till den nya medvetenheten. Missionssekreterare Lars Lindberg skriver år 1973 en bok som håller samman perspektivet

om en levande gudstjänst med en levande församling.⁴⁶ En gemensam nattvardskalk över en storstad pryder omslaget. Inne i boken är det dock ett kristusmonogram på kalkens plats. Gudstjänst definieras som ett praktiserande av Kristi närvaro, gemenskap och glädje, lovsång och tillbedjan och ett handlande för världen.⁴⁷ I denna bok är det också mig veterligt första gången som ordet »mässa» brukas inom Svenska Missionsförbundet för nattvardsfirande.⁴⁸ En utveckling som sedan fortsatt men som inte lämnar avtryck i den nya kyrkohandboken där nattvardsfirandet beskrivs under rubriken *Bordet*.⁴⁹

En jämförelse med den amerikanska systerkyrkan ger vid handen att där existerar fortfarande en gemenskapstanke som tenderar att tonas ner inom Svenska Missionskyrkan. De tre tidigare frågorna vid medlemsupptagningen fokuserar den enskildes förpliktelse till gemenskapen som den enskildes personliga tro på Jesus Kristus, fördolda liv med sin Herre och Frälzare ochandel i den kristnas trons efterföljelse. Idag är dessa tre frågor ersatta av en enda fråga eller ett konstaterande som inte urskiljer individen som tidigare och förpliktat henne till gemenskapen. I den amerikanska utvecklingen finns den tidigare förpliktelsen kvar och är också utbyggd till ett förpliktande liv för rättvisa och fred i världen. Varför har inte en liknande utveckling skett inom Svenska Missionskyrkan?

Kanske därför att denna kyrka lever i en skandinavisk kontext som skiljer mellan folkkyrkor och bekännarekyrkor där de förra inte frågar efter individens egeninsats alls medan de senare tidigare har förpliktat individer till ett efterföljelseliv tillsammans med de övriga i församlingen. Denna senare profil tycks alltmer svår att gestalta i det moderna Sverige.⁵⁰ Inte minst Svenska Missionskyrkan har därför lämnat bakom sig många av de tidigare uppfattningarna och istället försökt att gestalta en gudstjänstcentrerad församling med mycket svaga förpliktelser och föreskrivna egeninsatser. Det inre hotet mot den tidigare hållningen som tydlig bekännarekyrka är tvivlet på föreningskyrkomodellen som uttryck för en nytestamentlig församlings-syn. Det yttre hotet är den sektstämpel som fortfarande kan förbindas med en kyrka i Skandinavien som inte är folkkyrklig.

Jag ser alltså friktionen mellan Svenska Missionskyrkan och Svenska kyrkan som avgörande för den senare tidens utveckling inom Svenska Missionskyrkan där Svenska kyrkan kanske tydligare än någonsin fungerar som moder och skugga till Svenska Missionskyrkans utveckling och

jag vill se närmare på de senare decenniernas samtal mellan dessa båda trossamfund.

Samtalen med Svenska kyrkan

Det är min hypotes för denna framställning att Svenska Missionskyrkan söker sin självförståelse i en konstruktiv spänning mellan katedral och gemenskap. Denna spänning är särskilt tydlig i de samtal som sedan 1900-talets senare decennier regelbundet förts mellan representativa samtalsgrupper för Svenska kyrkan, Katolska kyrkan och Svenska Baptistsamfundet/Metodistkyrkan i Sverige. Det är i närkontakten med Svenska kyrkan som moder och skugga för Svenska Missionskyrkans självförståelse som detta trossamfund tydligast söker sin identitet. Samtalen med Svenska kyrkan har förts i olika samtalsomgångar, alla med väl nedskrivna rapporter.⁵¹

Svenska Missionskyrkan ställer kritiska frågor till Svenska kyrkan i dessa samtal, både av ecklesiologisk och liturgisk karaktär. Det är intressant att konstatera att frågan ställs i dessa samtal om inte varje kyrka, alltså också Svenska kyrkan, måste ha någon form av församlingstukt inom församlingstvårdens ram, d.v.s. frågan gäller om vilka krav Svenska kyrkan och Svenska Missionskyrkan ställer på sina medlemmar för att, enligt sin egen bekännelse, göra anspråk på att vara »de heligas samfund».⁵²

Det konstateras också att i Svenska Missionsförbundet fanns självfallet inte bara den personliga tron, utan där har också alltid funnits en bekännelsetradition med luthersk grund. Klas Hansson, deltagare i den senaste samtalsdelegationen från Svenska kyrkan, tolkar det så att denna bekännelsetradition fått ord i den nya konstitutionen där det precis som i Svenska kyrkans kyrkoordning finns avsnitt av bekännelsekaraktär (Trons grund) och där stadgarnas bestämmelser förankras i en syn på samfundets gemensamma bekännelse.⁵³

När det gäller dopet är trossamfunden i dag överens om dopet som »ett införlivande av Kristus och därigenom ett inträde i Guds folk».⁵⁴ Samtidigt konstaterar Klas Hansson att i Svenska Missionskyrkan »är det inte i första hand dopet utan tron som är den formella grunden för medlemskap i församlingen».⁵⁵ Det är också att lägga märke till att det är en episkopal kyrka som samtalar med en kongregationalistisk kyrka. Hansson skriver:

Svenska Missionskyrkan har ingen tradition att staka ut gränser för förbjudet och tillåtet. I stället betonar man det som håller samman och riktar blicken mot centrum – Kristus.⁵⁶

I nattvardsfirandet gäller skiljefrågan vem som leder nattvarden eller mäs-
san. Hansson skriver i sin kommentar om Svenska Missionskyrkan:

Grundsynen delas dock med Svenska kyrkan, att nattvardsfirande
leds av den som vigts till präst eller ordinerats till pastor.⁵⁷

Kyrkohandbok för Missionskyrkan – till församlingens tjänst skriver dock:

Som regel leds nattvarden av ordinerad pastor. I gemensam nattvard
med t.ex. Svenska kyrkan bör detta alltid vara fallet av ekumeniska
skäl. Det är en lång tradition i Missionskyrkan att, när pastor saknas,
någon annan i församlingen, t.ex. församlingsföreståndare som inte
är pastor, väljs av församlingen och avskiljs genom bön och handpå-
läggning för uppdraget att leda nattvarden.⁵⁸

Den kongregationalistiska identiteten i Svenska Missionskyrkan framträ-
der tydligt i kontrast till Svenska kyrkans episkopala framtoning. Det är
också så att gemenskapsdraget i Svenska Missionskyrkan, så att vem som
helst, som därtill är avskild, kan leda ett nattvardsfirande, blir tydligt i re-
lation till Svenska kyrkans hierarkiska ämbetssyn.

Jag vill till sist observera ännu en viktig faktor för utvecklingen inom
Svenska Missionskyrkan: pastorsutbildningen.

Pastorsutbildningen

Pastor Egon Onerup tillsattes som timlärare från år 1968 och som huvudlä-
rare i praktisk teologi vid Teologiska Seminariet från år 1981. Han kom i
egenskap av utbildare av samfundets pastorer att få ett mycket stort infly-
tande både på frågor om församlingssyn och liturgi. Mellan åren 1981 och
1993 var Egon Onerup den som präglade pastoral praxis inom trossam-
fundet. Det hör också till saken att denne lärare själv genomgått en utveckling
från att ha varit evangelist i traditionell mening, genom självavårdsutbildning
inom S:t Lukasstiftelsen, till att vara steget före samfundets egen process när
det gällde ämbetssyn, nattvardsbruk och liturgiska inflytanden inte bara från

Svenska kyrkan utan också från katolskt och ortodoxt håll. Många är de studenter som under Onerups ledning lärt sig vad fasväxling är mellan det vanliga livet och gudstjänstlivet, en terminologi som tidigare var okänd inom Svenska Missionsförbundet. Man skulle med Gordon Lathrop kunna säga att i pastorsutbildningen under dessa år vid Teologiska Seminariet praktiserades *en liturgisk ecklesiologi*, som, enligt Lathrop fungerar primärt i människors, i detta fall blivande pastorers, liv, för att senare kunna formuleras som ett sekundärt steg till det först praktiserade.⁵⁹ Kanske kan man säga att den nya kyrkohandboken egentligen är formulerandet av den praxis som många pastorer under flera decennier till och från prövat i sina församlingar.

Jag vill påstå att det är svårt att överskatta den betydelse Onerups praktiska undervisning hade för Svenska Missionsförbundets ecklesiologiska och liturgiska utveckling och självförståelse under senare tid. Onerups undervisning finns sammanställd och är därför möjlig att komprimera för denna framställning.⁶⁰

Jag menar att Onerups undervisning hjälper blivande pastorer att se sin framtid i ett nytt ljus. Onerup betonar Svenska kyrkan som moder, det tidiga Svenska Missionsförbundet som en antites och den nya situationen som en utmaning till syntesbyggande. Det gäller för de blivande pastorena att »ta vara på kyrkornas hela historia, symbolvärld, språk och liturgiska rötter».⁶¹ Onerup ifrågasätter också de tidigare föreställningarna om vad en folkkyrka är och övervinner därigenom ett negativt förhållningssätt som präglat många pastorer tidigare. Han skriver:

Med *folkkyrka* avses i dag en kyrka eller församling, som med Kristus som förebild, lever nära människorna och är öppen för de frågor och behov, som alla människor har som ett gemensamt område, en öppenhet som kan uttryckas av såväl frikyrkliga församlingar som territoriella folkkyrkoförsamlingar.⁶²

Viktigt i hans undervisning är att det andliga livet inte kan standardiseras. Det betyder att den gamla väckelsekristendomen, och den därmed tydliga bekännareförsamlingen, kanske inte är det enda sättet att uppfatta övergången till kristen tro och den kristna gemenskapen. Onerup tydliggör trons övergång som *ett vägskäl*, men också som *en markering*.⁶³

När det gäller pastors klädsel verkar den kanske spela en marginell roll,

men i verkligheten är det inte så, menar Onerup. Och till undervisningen inköper han och presenterar många av de olika möjligheter till klerikal klädsel som kyrkan rymmer och låter de blivande pastorerna pröva sig fram: kaftan, svart kostym/rundkrage, robe (enligt anglosachsisk tradition), alba, röcklin, stola, mässhake och korkåpa.⁶⁴

Gudstjänsten är framför allt »vänners möte».⁶⁵ Därmed finns koinonia-temat tydligt och det gemenskapsdrag som alltid funnits i Svenska Missionsförbundet. Till detta tydliggörs nu en förberedelsefas och fasväxling, som handlar om avskild tid för gudstjänst och inträdet i ett heligt rum.⁶⁶ Onerup betonar transcendent temat som ett ömsesidigt gränsöverskridande. Just detta helighetsmotiv kräver, enligt Onerup:

*ett tryggt, återkommande grundmönster som på något sätt alltid håller, vare sig det är nedskrivet eller bevarat som »det självklara».*⁶⁷

I ett trossamfund av liv och frihet, menar Onerup, att undervisningen måste vara klagörande och vägledande:

Gudstjänstens första del skall ha en sådan karaktär att den förnyar vår insikt om att vi är samlade *inför Gud*. Gudstjänsten firas i »tidens rum» men är *samtidig* med den himmelska gudstjänsten, där Guds ära står i centrum, Jes 6:3, Upp 4:6-11. Även vår gudstjänst skall präglas av samma inriktning. Under denna del av gudstjänsten sker inga presentationer eller uttalanden av välkomstord, men väl *preludium, ingångspsalm och intåg, ingångsord, tillbedjan, åkallan, tack-sägelse, lousång* och *syndabekännelse med avlösning*.⁶⁸

Det är inte heller främmande att slå fast att »dopet är det första sakramentet och nattvarden det andra».⁶⁹

När det gäller nattvardsfirandet är Onerup mycket explicit. Det handlar om att låta nattvardsbordet vara nattvardsbord, vilket rent stilistiskt betyder att de två ljusen på nattvardsbordet symboliserar Gamla och Nya testamentet.⁷⁰ »Nattvardsbordet/altaret är och skall inte vara någonting annat än ett nattvardsbord. Det skall inte förvandlas till blomsterbord eller överlastas med föremål, som endast har en dekorativ funktion.»⁷¹ Mycket vanligt i många missionshus har varit att Bibeln ligger på nattvardsbordet. Men Onerup skriver:

Bibeln är inte en symbol på samma sätt som ett kors eller en kalk. Bibeln är helig skrift som skall användas. Om den bara har en pryd-nadsfunktion på nattvardsbordet bör den alltså ersättas med ett kors eller en kalk.⁷²

»Mässa», som beteckning, står för den fullständiga gudstjänsten.⁷³ När det gäller nattvardsgåvorna är det »viktigt att det överblivna hanteras på ett sätt som är förenligt med respekten och vördnaden för nattvarden, och den praktiska nödvändigheten av att ta vara på det som blir över».⁷⁴ För första gången i Svenska Missionsförbundets tradition introducerades nu »*intinktion*, vilket innebär att nattvardsbrödet doppas i vinet».⁷⁵ Onerup gjorde också studenterna bekanta med för sammanhanget ovanliga föreställningar som introduktionen av den katolska mässordningens eukaristiska bön: »Trons mysterium!».⁷⁶ Ord som i *Kyrkohandbok för Missionskyrkan – till församlingens tjänst* istället härleds indirekt från *Limaliturgins ekumeniska nattvardsordning*.⁷⁷

Det är tydligt hur denna undervisning öppnade Svenska Missionsförbundets blivande pastorer för en större kyrka än det tidigare sammanhangets. Det finns också en tydligare teocentrisk spiritualitet som framförs i undervisningen i nattvarden och gudstjänstens helighet med fasväxlingens övergångsmoment. Den nya definitionen av folkkyrka öppnar för en delvis reträtt från tidigare bekännarekyrka till förmån för en mer extensiv tro. Det antropocentriska draget, vikten av egeninsats och uppdelningen av människor, har ingen framskjuten plats i framställningen. Kanske kan man säga att om heligheten i Svenska Missionsförbundet kopplats samman med människor, ungefär som Paulus gör i sina brev till de heliga i Efesos eller Rom,⁷⁸ så kopplas nu i Svenska Missionskyrkan heligheten till rum, nattvardselement och/eller gudstjänstmoment.

Sammanfattning

Min framställning om Svenska Missionsförbundets, sedan 2003 Svenska Missionskyrkans självförståelse mitt emellan katedral och gemenskap har därmed nått sitt slut. Gordon Lathrop säger att »bara en är helig» och det är Gud.⁷⁹ I katedralens församlingstolkning tenderar denna helighet att ligga närmare kyrkorummet, nattvarden och gudstjänsten än människorna.

I gemenskapens församlingstolkning är det människor som genom nyfödelsen iklädes helighet. Svenska missionsförbundet och Svenska Missionsskyrkan har i olika tider, på olika sätt och i olika kontakter med samhälle och kyrka sökt sin självförståelse i dessa båda riktningar.

Summary

In the Mission Covenant Church of Sweden there is a tension between Cathedral and Community in the Process of self-understanding. Cathedral is characterized by institution, succession, hierarchy, episcopalism and sacraments while Community represents discipleship, revelation, anarchy, congregationalism and fellowship. From the very beginning of the Mission Covenant Church of Sweden in 1878, this tension has existed in this church being born in Sweden, out of Lutheran roots and having an engagement for revival faith. From time to time neither Cathedral nor Community have been the dominant factors for self-understanding and this article tries to trace different circumstances and reasons for one or the other to be dominant.

I study especially the ecclesiological and liturgical development in this church concentrating on looking at the Book of Worship over the years, the dialogue between the Mission Covenant Church and the Church of Sweden and the teaching of pastoral students.

There are interesting observations to be made in the different volumes of the Book of Worship where in the earlier years, questions were asked of the new members of the church concerning habits of faith and conduct. In recent years those questions are no longer asked and people are more generally welcomed into the family of God.

In the dialogue with the Church of Sweden, the Mission Covenant Church is dealing with its Mother Church and the overall understanding of Christian Faith in Sweden, the Church of Sweden being a national church open to everyone living in Sweden and with some 7 million members. My conclusion is that being in dialogue with this church and seeing members under no obligation to attend church on a regular basis be recognized as people of a strong faith, prepares the Mission Covenant Church to understand itself as more of a Cathedral than a Community.

At the Seminary, in the teaching of pastoral students, I recognize a teacher as being a forerunner in the movement taking place in the Mission Covenant

Church as a whole. This teacher presents the students with a worldwide church and thereby introduces the students for impacts in the Cathedral direction.

My conclusion is that both Cathedral and Community need to be considered in order to understand the blend that is the Mission Covenant Church of Sweden; Cathedral giving more emphasis on liturgy and the holy priesthood, while Community stresses the heritage of holy people.

NOTER

1 Pirjo Krabye, Olav Skjevesland, 1993: Rapport fra gudstjenesten. Norske menigheter vurderer kirkegangen. Oslo: Verbum. Rapporten beskriver egentligen gudstjänsten, men som del av kyrkokulturen, och gör detta med den egna terminologin »katedralen» och »arbetskirken», s. 28–29, s. 36–37.

2 Se för en liknande distinktion Bäckström, Anders, 1990: *Den meningsfulla gudstjänsten. En explorativ studie av den svenska gudstjänstens behovsrelatering*. Religionssociologiska Skrifter Nr 1. Uppsala: Uppsala Universitet, s. 62.

3 Krabye, Skjevesland 1993, s. 29.

4 Eldebo, Runar, 1999: *Kristen i landet lagom*. Örebro: Libris, s. 60–64. Eldebo, Runar, 2004: »A Transformed Church Through A Transformed Society: The Mission Covenant Church of Sweden in between a Transformed Established Lutheran Church». Christine Lienemann-Perrin, Hendrik M. Vroom, Michael Weinrich (Eds.), *Contextuality in Reformed Europe. The Mission of the Church in the Transformation of European Culture*. Currents of Encounter 23. Amsterdam, New York: Rodopi, s. 58–60. Eldebo, Runar, 2005: *Det homiletiska rummet. Mötet mellan predikant och lyssnare*. Örebro: Libris, s. 43–46.

5 *Gudstjänstboken. Handbok för församlingens gudstjänstliv*. 2005. Evangeliska frikyrkan, Pingströrelsen, Svenska Alliansmissionen, Svenska Baptist-samfundet. Örebro: Libris.

6 Walan, Bror, 1964: *Församlingstanken i Svenska Missionsförbundet. En studie i den nyevangeliska rörelsens sprängning och Svenska Missionsförbundets utveckling till o. 1890*. Stockholm: Gumnessons, s. 31.

7 Johansson, O., 1931: *P. P. Waldenström i kyrkomötet*. Stockholm: Missionsförbundets förlag, s. 249.

8 Axel Andersson enligt Dahlén, Rune, 1999: *Med Bibeln som bekännelse och bekymmer. Bibelsynsfrågan i Svenska Missionsförbundet 1917–1942 med särskild hänsyn till Missionsskolan och samfundsledningen*. Lund: Lund University Press, s. 285.

- 9 Leufvén, Edvard, 1920: *P. Waldenström som predikant*. Uppsala: J. A. Lindblads förlag, s. 136–144.
- 10 *Stadgar för Svenska Missionsförbundet 1879–1964*. Stockholm: Svenska Missionskyrkans arkiv.
- 11 Walan 1964, s. 277.
- 12 Halvardson, Sven, 1991: *Samfund och samhälle. Svenska Missionsförbundet – dess medlemsutveckling, inre miljö och socio-kulturella kontext*. Acta Universitatis Upsaliensis Psychologia et Sociologia Religionum 5. Uppsala: Uppsala Universitet, s. 19.
- 13 Eldebo, Runar, 1997: *Den ensamman tron. En studie i Frank Mangs predikan*. Örebro: Libris, s. 81–89. Dahlén 1999, s. 360–368.
- 14 *Tro & Liv 1951–1953, 1957–1958*. Sundström, Erland, 1959: *Förbundskyrkan. Nådegåva eller villfarelse?* Stockholm: Missionsförbundets förlag.
- 15 *Liv och frihet. En bok om Svenska Missionsförbundet*. 1978. Red. Olof Wennås. Stockholm: Gummessons.
- 16 Nyrén, Janne, 1933: *Tiden går. Levnadsminnen*. Del II. Stockholm: Missionsförbundets förlag, s. 80.
- 17 Nyrén 1933, s. 81.
- 18 Jmf formuleringen »råd och anvisningar» från år 1928 med formuleringen »ordningar» från år 2003, *Handledning till den kristna församlingens tjänst*. 1928. Stockholm: Svenska Missionsförbundets förlag, s. 3, *Kyrkohandbok för Missionskyrkan – till församlingens tjänst*. 2003. Stockholm: Svenska Missionskyrkan och Verbum, s. 5.
- 19 *Kyrkohandbok för Missionskyrkan – till församlingens tjänst* 2003, s. 5.
- 20 *Handledning i den kristna församlingens tjänst* 1928, s. 3.
- 21 *Kyrkohandbok för Missionskyrkan – till församlingens tjänst* 2003, s. 5.
- 22 *Handledning i den kristna församlingens tjänst* 1928, s. 3.
- 23 *Handledning i den kristna församlingens tjänst* 1928, s. 31.
- 24 *Handbok till den kristna församlingens tjänst*. 1947. Stockholm: Missionsförbundets förlag.
- 25 *Handbok till den kristna församlingens tjänst* 1947, s. 5.
- 26 *Handbok till den kristna församlingens tjänst* 1947, s. 148–159.
- 27 *Handbok till den kristna församlingens tjänst* 1947, s. 43.
- 28 *Handbok till den kristna församlingens tjänst*. 1963. Stockholm: Missionsförbundets förlag.
- 29 *Handbok till den kristna församlingens tjänst* 1963, s. 73.
- 30 *Kyrkohandbok för Missionskyrkan – till församlingens tjänst* 2003, s. 5.

- 31 *Kyrkohandbok för Missionskyrkan – till församlingens tjänst* 2003, s. 5.
- 32 *Handbok till den kristna församlingens tjänst* 1963, s. 63.
- 33 *Kyrkohandbok i Missionskyrkan – till församlingens tjänst* 2003, s. 77–78.
- 34 *The Covenant Book of Worship*. 1981. Chicago: Covenant Press, s. 233–237.
- 35 *Kyrkohandbok i Missionskyrkan – till församlingens tjänst* 2003, s. 7. Se även *Konstitution för Svenska Missionskyrkan*. 2000. Stockholm: Svenska Missionskyrkan.
- 36 Nicklasson, Gösta, 1965: *En kristen livsrörelse*. Stockholm: Missionsförbundets förlag, s. 10.
- 37 Nicklasson 1965, s. 10.
- 38 En karaktäristik som tillskrivs läraren vid Svenska Missionsförbundets pastorsutbildning Sven Hemrin.
- 39 Selinder, Per-Magnus, 2004: »Genom fromhetsvallen. Om 1950- och 1960-talen och John Hedlund som evangelist.» Red. Rune W. Dahlén, Valborg Lindgärde, *En historia berättar – om missionsförbundare*. Falköping: Kimpese, s. 241.
- 40 Ahrén, Per-Olov, 1966: *Nattvardsgudstjänsten i Svenska Missionsförbundet*. Stockholm: Gummessons, s. 160–166.
- 41 Den första kom 1943, Bredberg, William, 1943: *Frihet – ordning. Om gudstjänstlivet inom Svenska Missionsförbundet*. Stockholm: Missionsförbundets förlag.
- 42 Det Beckman menar att ekklesiologi egentligen bör uttrycka. Se Beckman, Ninna Edgardh, 2001: *Feminism och liturgi – en ekklesiologisk studie*. Stockholm: Verbum, s. 34.
- 43 Se för denna terminologi Beckman 2001, s. 35.
- 44 Se för denna terminologi Irwin, Kevin W, 1994: *Context and text: Method in Liturgical Theology*. Collegeville: The Liturgical Press, s. 48.
- 45 Se för denna terminologi Tjørholm, Ola, 1999: *Kirken – troens mor. Ett ekumenisk bidrag til en luthersk ekklesiologi*. Oslo: Verbum, s. 194.
- 46 Lindberg, Lars, 1973: *En levande gudstjänst – en levande församling*. Stockholm: Gummessons.
- 47 Lindberg 1973, s. 41–75.
- 48 Lindberg 1973, s. 76.
- 49 *Kyrkohandbok för Missionskyrkan – till församlingens tjänst* 2003, s. 19–22.
- 50 En iakttagelse som min kollega Owe Kennerberg vid Teologiska Högskolan gör i sin doktorsavhandling, Kennerberg, Owe, 1996: *Innanför eller utanför?*

En studie av församlingstukten i nio svenska frikyrkoförsamlingar. Örebro: Libris, s. 334.

51 *Samtal i samverkan. Svenska kyrkan Svenska Missionsförbundet.* 1971. Red. Gösta Hedberg. Stockholm: Gummessons. Nicklasson, Gösta, 1971: *Missionsförbundet och ekumeniken.* Stockholm: Gummessons. Fagerberg, Holsten, 1987: *Svenska kyrkan i ekumeniska samtal.* Svenska kyrkans utredningar 1987:1. Stockholm: Verbum. *Guds kyrka och en levande församling.* 1995. Rapport från den officiella samtalsgruppen mellan Svenska kyrkan och Svenska Missionsförbundet. Stockholm: Svenska kyrkans centralstyrelse och Svenska Missionsförbundets missionsstyrelse, Verbum. *På väg mot en djupare enhet.* 2000. Samtalsrapport från överläggningar 1997–2000. Svenska Missionsförbundet och Svenska kyrkan: Stockholm. *Förslag till Överenskommelse om kyrkogemenskap.* 2004. Svenska kyrkan och Svenska Missionskyrkan. Stockholm: Samarbetsrådet mellan Svenska kyrkan och Svenska Missionskyrkan.

52 *Guds kyrka och en levande församling* 1995, s. 165.

53 Hansson, Klas, 2004: »I mål efter 40 år?» *Svensk kyrkotidning* nr 49, s. 671.

54 *Förslag till Överenskommelse om kyrkogemenskap* 2004, s. 29.

55 Hansson 2004, s. 671.

56 Hansson 2004, s. 671.

57 Hansson 2004, s. 672.

58 *Kyrkohandbok för Missionskyrkan – till församlingens tjänst* 2003, s. 19–20.

59 Lathrop, Gordon W., 1999: *Holy People. A Liturgical Ecclesiology.* Minneapolis: Fortress Press, s. 9.

60 Onerup, Egon, 1995: *Somliga till pastorer.* Stockholm: Verbum.

61 Onerup 1995, s. 224.

62 Onerup 1995, s. 210.

63 Onerup 1995, s. 210–211.

64 Onerup 1995, s. 225–227.

65 Onerup 1995, s. 37.

66 Onerup 1995, s. 58.

67 Onerup 1995, s. 53.

68 Onerup 1995, s. 60.

69 Onerup 1995, s. 89.

70 Onerup 1995, s. 48.

- 71 Onerup 1995, s. 93.
72 Onerup 1995, s. 93.
73 Onerup 1995, s. 49–50.
74 Onerup 1995, s. 86.
75 Onerup 1995, s. 86.
76 Onerup 1995, s. 292.
77 *Kyrkohandbok för Missionskyrkan – till församlingens tjänst* 2003, s. 19.
78 Ef 1:1, Rom 1:7.
79 Lathrop 1999, i boken med titeln *Holy People*, s. 226.